

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ В ПРАВОВІЙ ТЕОРІЇ ТА ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Конституція України проголошує принцип рівності людини у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1, с. 9]. Необхідною умовою реалізації цього положення є правильне розуміння категорії рівність для вирішення значної кількості проблем, пов'язаних із розбудовою демократичної та соціальної держави. Різним етапам розвитку суспільства притаманні власні масштаби і міри свободи — свій зміст принципу правової рівності. Отже, принцип формальної рівності являє собою постійно притаманний праву принцип зі змістом, що історично змінюється [2, с. 28]. Рівне ставлення до усіх, хто належить до певної групи людей (наприклад, один тип відношення до дітей, інший — до дорослих), утворює обов'язкову вимогу для будь-якої системи правового порядку [3, с. 336]. Тому природно, що рівність передбачає вимогу однієї поведінки в однакових випадках, та різної — у різних. Обґрунтування цієї формули, характерної для права всіх часів, можливо знайти ще у Платона (для нерівних рівне стало би нерівним) [4, с. 248] і Арістотеля (рівність для рівних, нерівність для нерівних) [5, с. 78]. Фактично вона забороняє дискримінацію як одне з найочевидніших порушень принципу рівності.

Заперечення відмінностей між людьми набуває основоположного значення лише за Нового часу. Ідея рівності всіх представників людства формується в протистоянні двом аспектам нерівності, що оскаржуються, — нерівності по лінії «свої — чужі», що розмежовувала людей, які належать до різних общин, релігій, націй тощо, та нерівності по лінії «вищі — нижчі», що розподіляє представників однієї спільноти за принципом природної ієрархії [6, с. 212-213].

Томас Гоббс — англійський філософ, перший, хто висловив припущення, що всі люди є рівними за фізичними і моральними якостями. «Природа зробила всіх людей рівними у здібностях тіла і розуму, — зазначав філософ, — і якщо інколи і знайдеться хтось, тілом набагато міцніший або розумом швидший за всіх інших, усе ж таки, на загал ця відмінність однієї людини від іншої не настільки значна, щоб одна якась людина могла на цій підставі претендувати на якесь благо для себе, на яке так само не могла б претендувати й інша людина» [7, с. 150-151]. Він вважається першим політичним мислителем з античних часів, який заснував на цій вірі свою систему [8, с. 232].

До ідеї, що всі люди народжуються рівними згодом приєдналися Дж. Локк, Вольтер, Т. Пейн. Дж. Локк зокрема вважав, що рівність притаманна всім людям від народження, що вона дана їм природою. «Нікому не належить більше, ніж іншим: бо ніщо не є настільки очевидним, — аргументував класик лібералізму, — ніж те, що створіння одного виду та класу... мають бути також рівними між собою, без будь-якого підпорядкування чи підлеглості...» [9, с. 131].

Вольтер розвивав ідею рівності всіх громадян перед законом, рівного для всіх обов'язку платити податки пропорційно майну тощо. «Бути вільним, знати лише рівних — це істинне життя, природне життя людини» [10, с. 67].

Жан-Жак Руссо виходив з гіпотези про природний стан людства, в якому всі люди були рівні і який він називав золотим віком. У праці «Роздуми про походження і засади нерівності між людьми» він вказував, що нерівність розвивається разом із суспільством. Першою сходинкою нерівності було встановлення майнової нерівності і права приватної власності, другою — встановлення державної влади, що посилює економічну нерівність політичною. Нарешті, в результаті виродження влади в деспотичну, настає остання сходинка нерівності, коли перед деспотом всі рівні у своєму безправ'ї. Головне завдання законодавства, на думку Руссо, полягає в тому, щоб забезпечити щастя і благо всіх громадян, їх свободу і рівність [11, с. 190, 192].

Ще однією сходинкою у розвитку правової думки у Франції XVIII ст. було вчення утопічного революційного комунізму, сформульоване в програмі «Заколоту в ім'я рівності», який очолювався Гракхом

Бабефом. Він заявляв, що «приватна власність є причиною всіх бід на землі», майнової та природної, тому метою «Заколоту в ім'я рівності» є захист цієї рівності [12, с. 290].

У середині XIX ст. у європейській політико-правовій думці почалося формування марксистського політичного і правового вчення. Марксизм обґрунтовував ідею майнової рівності теорією надлишкового продукту і необхідністю справедливого перерозподілу.

Б. Чичерін — російський юрист і філософ права, стосовно категорії «рівності» у праці «Філософія права» зазначав: «Істинна правда полягає у визнанні за всіма рівної людської гідності і свободи, в яких би умовах людина не знаходилася і яке б положення вона не займала. Це й відображається у рівності прав як юридичній можливості діяти, яка присвоюється особі як такій». «Рівність залишається абстрактною правовою ідеєю, в ім'я якої загальний закон однаково поширюється на всіх. В цьому рівність перед законом, високий ідеал, до якого прагнуть людські суспільства і якого багато хто вже досяг» [13, с. 99-100].

Рівності як правовій категорії у вітчизняній філософії права теж приділялась значна увага. Так, на думку Григорія Сковороди, природне покликання у людей різне, а тому нерівне. Люди рівні за природою, незалежно від їхнього походження, але нерівні в природних нахилах. «Рівній рівності» він протиставляв «нерівну рівність», при здійсненні якої люди, що мають нерівні природні здібності, одержать рівні можливості для їх повного виявлення [14, с. 51].

Найкращою державною формою суспільства Тарас Шевченко вважав демократичну республіку — без царя, без холопів. Український народ буде зорганізований у вільну республіку, всі будуть рівні, бо люди рівні між собою по природі [15, с. 495].

Основним засобом регулювання суспільних відносин є право. Особливістю цієї категорії є його заснованість на системі принципів, що характеризуються як першооснова, керівні засади чи вихідні положення. За характером суспільних закономірностей тобто значенням для правового регулювання принципи поділяються на загальнолюдські та спеціальні. Принцип рівності належить до загальнолюдських. Цей принцип забезпечує однакові умови здійснення власної свободи. Він відображається у: рівності всіх перед законом, рівності прав та обов'язків суб'єктів, рівності всіх перед судом та рівності захисту порушених прав, а також у незалежності правового статусу особи від національності, статевої приналежності, релігії, походження та місця проживання.

Рівність — поняття, що означає однакове положення людей в суспільстві, яке має, проте, різний зміст в різні історичні епохи [16, с. 341]. З критикою обмеженості юридичної рівності і вимогами майнової, економічної рівності як реалізації соціальної справедливості, виступали представники різних течій соціалістичної думки [17, с. 231]. За радянських часів вона означала однакове відношення всіх членів суспільства до знарядь і засобів виробництва, до громадянських прав і обов'язків, рівне право користуватися всіма створеними суспільством матеріальними і духовними цінностями. Об'єктивною передумовою встановлення справжньої соціальної рівності було знищення приватної власності на знаряддя і засоби виробництва й поділу суспільства на антагоністичні класи [18, с. 444].

У сучасній суспільній думці піддаються критиці примітивні принципи зрівняльного розподілу і встановлення повної рівності. Найбільше поширення отримали концепції, в яких обґрунтовується необхідність забезпечення рівних умов старту для поколінь, які вступають у життя.

Таким чином, рівність є одним з ключових понять минулої і сучасної правової думки. Проблема рівності у праві була і є об'єктом дослідження мислителів усіх епох. Так, на загальнотеоретичному рівні вчення про рівність як категорію права досліджувалося у працях видатних стародавніх мислителів і філософів — Сократа, Платона, Арістотеля, Демокрита тощо, середньовічних мислителів — Фоми Аквінського, Ніколо Макіавеллі, Томаса Мора. Як політико-правовий принцип рівність досліджувалась у працях практично усіх філософів Просвітництва — Вольтера, Монтеск'є, Руссо, а також представників німецької класичної філософії — Канта і Гегеля, діячів Великої французької революції та багатьох інших, зокрема Фрідріха Ніцше та Артура де Гобіно. Серед вітчизняних дореволюційних філософів і учених-правників, які розробляли питання рівності у праві, варто назвати, насамперед, Б. Чичеріна, М. Бердяєва, П. Новгородцева. Дискусії про роль категорії рівності у праві та соціумі тривають і досі. У них беруть участь, зокрема, такі відомі західні вчені як Рональд Дворкін і Джон Роулз, які висунули власні концепції справедливості. Досліджуючи питання юридичної рівності, не можна обминути увагою російського правознавця В. Нерсисянца, автора лібертарно-юридичної концепції права.

Історія розвитку категорії рівності пронизана боротьбою, в цілому, трьох течій: аристократичної, демократичної та соціалістичної. Відповідно, кожна з цих течій представлена певним соціальним про-

шарком. Так, аристократичний напрямок підтримують, в основному, представники вищих (за майновим положенням та доступом до влади) прошарків суспільства. Вони проти будь-якої рівності, як фактичної, так і формальної. Прихильниками демократичної течії, як правило, є середні прошарки, які відстоюють ідею формально-правової рівності. І останнє спрямування — соціалістичне (або комуністичне) — сповідують представники нижчих прошарків. Вони підтримують фактичну (майнову) рівність.

Єдиною можливою перспективою розвитку суспільства може бути ствердження формально-правової рівності, іншими словами, рівності перед законом, процесуальної рівності та можливості розкрити і реалізувати свої здібності та законні інтереси.

Використані джерела:

1. Конституція України; Конституція Автономної Республіки Крим: [зб. нормат. актів.]. — К.: Юрінком Інтер, 2012. — 96 с.
2. Нерсесянц В.С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / В.С. Нерсесянц. — М.: Норма, Инфра-М, 2002. — 238 с.
3. Шек Г. Зависть: теория социального поведения / Г. Шек; [пер. с англ.]. — М.: ИРИСЭН, 2008. — 544 с.
4. Платон. Законы / Платон // Сочинения: [в 4 т.] / [пер. с древнегреч.]. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. — Т. 3. — Ч. 2. — 654 с.
5. Арістотель. Політика / Арістотель; [пер. з давньогрец.]. — К.: Видавництво Соломії Павличко ОСНОВИ, 2003. — 239 с.
6. Прокофьев А.В. Мораль индивидуального совершенствования и общественная мораль: исследования неоднородности нравственных феноменов / А.В. Прокофьев. — Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2006. — 283 с.
7. Гоббс Т. Левіафан / Т. Гоббс; [пер. з англ.]. — К.: Мысль, 2000. — 598 с.
8. Крєвельд М. ван. Расцвет и упадок государства / ван Крєвельд. М.; [пер. с англ.]. — М.: ИРИСЭН, 2006. — 544 с.
9. Локк Дж. Два трактата про врядування / Дж. Локк; [пер. з англ.]. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 265 с.
10. Вольтер. Избранные произведения / Вольтер. — М., 1947. — 644 с.
11. История политических учений / [под ред. К.А. Мокичева]. — М.: Высшая школа, 1971. — Ч. 1. — 392 с.
12. История политических и правовых учений: [учебник] / [под ред. В.С. Нерсесянца]. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Юрид. лит., 1998. — 816 с.
13. Чичерин Б.Н. Философия права / Б.Н. Чичерин. — М.: Типо-лит. И.Н. Кушнерев и К°, 1900. — 337 с.
14. Скакун О.Ф. Питання держави і права в філософії Г.С. Сковороди / О.Ф. Скакун // Право України. — 1995. — № 2. — С. 49-51.
15. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко; [передм. О. Гончара]; [приміт. Л.Ф. Козацької]; [худож. В.С. Куткін]. — К.: Дніпро, 1986. — 542 с.
16. Философский словарь / [под. ред. М.М. Розенталя]. — [изд. 3-е.]. — М.: Политиздат, 1975. — 496 с.
17. Большой энциклопедический словарь: [в 2-х т.] / [гл. ред. А.М. Прохоров]. — М.: «Советская энциклопедия», 1991. — Т. 2. — 768 с.
18. Філософський словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР. — К.: Академія наук УРСР, 1973. — 576 с.

Іванова А. А. Проблеми визначення принципу рівності в правовій теорії та юридичній практиці.

У статті розкривається зміст принципу рівності та питання, які з цим пов'язані. Розглянуто проблему правильного розуміння категорії «рівність» для вирішення значної кількості питань, зокрема рівність як категорія, що відображає сутність права. Зроблено аналіз проблеми зміни принципу правової рівності в залежності від певного етапу історичного розвитку суспільства.

Ключові слова: принцип рівності, розвиток суспільства, права людини, свобода.

Іванова А. А. Проблемы определения принципа равенства в правовой теории и юридической практике.

В статье раскрывается содержание принципа равенства и вопросы, которые с этим связаны. Рассмотрены вопросы правильного понимания категории «равенство» для решения значительного количества вопросов, в частности равенство как категория, отражающая сущность права. Сделан анализ проблемы изменения принципа правового равенства в зависимости от определенного этапа исторического развития общества.

Ключевые слова: принцип равенства, развитие общества, права человека, свобода.

Ivanova A. Problems of the definition of principle of equality in legal theory and legal practice.

The article reveals the meaning of equality and matters connected with it. The author examines a question of a proper understanding of the meaning «equality», to solve a large number of issues, including equality as a category that reflects the essence of the right. The author also analyzes the problem of changing the principle of legal equality, depending on the specific stage of historical development of society.

Key words: principle of equality, community development, human rights, freedom.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка.